

Kőbányai János

*Palesztina és Izrael között**

Húsz éve ment el Kardos G. György

Patai József 1944-ben Palesztinában rádióelőadást és memorandumot írt a magyar zsidóság érdekében. Teljesen elszigetelve a hírektől, a valóságtól. Hiszen, ahogy kitette a lábát Magyarországról (1939-ben) – megszűnt a magyar zsidó történelem és szellem résztvevője lenni, amelynek oly hosszú ideig az élén állt. Már a múlt embere. (Amit oly keserűen kell konstatálnia, elszenvednie a hátralévő években, ami még adatott neki.) (Ilyen is van: rosszkor, rossz időben kiszállni a történelem zuhataga alól.)

Hogy ezt a hirtelen múltba zuhanást érzékeljük, arra sokkoló példa, hogy néhány hónapra a semmit nem érő fogalmazvány papírra vetése után, 1945-ben megérkezik egy fiatal ember ugyanabba a Palesztinába – a Borból az Ausztria felé tartó „erőltetett menetből” megszökvé, de a történelem apokaliptikus mozgásaiból nem kiszállva. Még több évtizednek kell eltelnie, míg ezt a világ is megtudja, de ő éppen ezzel a döntésével – akár bori légertársa esetében, aki szintén nem tért ki sorsa elől –, már a döntés pillanatában ő lett a jövő embere.

Kardos G. György (Budapest, 1925–1997, Budapest) regénytrilógiája (*Avraham Bogatir hét napja*, 1968; *Hová tűntek a katonák?*, 1971; *A történet vége*, 1977) világtörténelmi eseményt állított elbeszélése tengelyébe – Izrael megalakulását. A kilépés a magyar univerzumból megajándékozta a szerzőt a világszínvonalal is, akár bori légertársát, még a „nagy utazás” előtt megismert mentorát, Radnóti Miklóst, akihez baráti bírálatra korai verseit elvitte. Kardos G. György ugyanúgy írói szerencsének tar-

totta a holokauszt-apokalipszisnek „köszönhető” nagy tapasztalatot, mint a vele egyívású, -élményű barátja, Kertész Imre a sajátját. A bori haláltáborból jugoszláv partizánok szabadították ki, onnan Bulgáriába menekült, s ahogy több interjújában is megfogalmazta: „kíváncsiságból” vette útját Törökországon keresztül Palesztinába. (Ez, szerintem, azt jelenti, hogy megértette az írói hivatás hívását – a megfelelő helyen és időben –, azaz művészi sorsát tudatosan formálta meg egzisztenciális döntésével.)

Kardos regényeinek ideje és színtere, valóság- és tapasztalatanyaga a Palesztinából Izraellé változó zsidó állam exlex mozzanata. Ebből a felszínen azt lehetett érzékelni igen látványosan, hogy a Brit Világbirodalom egy darabja pikareszk kalandok véres erőpróbaín keresztül változik át független zsidó állammá. A megérzékített mozzanat azonban ennél sokkal lényegesebb történeti, sőt, üdvtörténeti mélyvilágot tár fel. Nevezetesen azt, hogy a holokauszt, azaz a második Apokalipszis kora beteljesíteni látszik a zsidó prófétai irodalom valamennyi képviselője ígérte messiánisztikus jóslatot. Azaz, a történet „üdvtörténet” is egyben, a ténnyel, hogy a zsidó nép kétezer éves exodusa befejeződhet. (A sok-sok mozzanattól összeálló sorozat mindmáig tart, ezért még mindig jelen idő. Az első Apokalipszis kora, az ókori Izrael lerombolása és a diaszpórába szétszóródás is évszázadokig tartott. A fölszámolása útjára lépő zsidó diaszpóra még ma is létezik, noha alapvetően más lelki és egzisztenciális vonzások és választások hátlójában.)

* Eredetileg megjelent a *Látó* című marosvásárhelyi folyóirat 2013/1-es számában.

A maga nemében páratlan világtörténelmi esemény: a zsidó népi (és nem vallási) azonosság kétezer éves fennmaradása, majd a visszatérés bibliai emelkedettséggű eseménye alkalmat kínál az „elszállásra”, azaz: az olcsó profetizálásra. Kardos G. György rendkívüli irodalmi érdeme, hogy ezt a kincstári ideológiákra, patetikus lózungokra alkalmas témát leszállította a „mindennapi élet” örök emberi viszonyai közé – és többszörösen nem véletlen, hogy ezt a teljesítményt nem az események sűrűjében, hanem még akkor is kívülállva érthette el, amikor írása tapasztalatanyagát elsajátította. Regénytrilógiája riport, krónika is egyben – egyfajta „történelem alulnézetben” a pálmafás, sivatagos, levantei nyüzsgésű Közel-Keleten, ahol a tolófájdalmakkal, magzatvíztől, vértől sikamlós új s ismét egyetemes zsidó történelem kontúrjain átszűrülnek vagy zuhog a szintén roppant átalakulások lázában nyüzsgő és vonagló világtörténelem. Különösen érvényes ez a trilógia középső darabjára, a *Hová tűntek a katonák?* című regényre – szerintem a trilógia csúcspontjára –, ahol a brit hatóság fenntartotta, zsidók által irányított gedérai tudószanatórium zárt díszletében és cselekménytelenségében, egy abszolút kívülálló, a szűz szemmel és tudással szemlélődő Abed nevű arab szolgafiú szemével és személyiségével láttatva bontakozik ki nem is a történet, hanem inkább az anyag. A különös sorsok és interakcióikból összeállt sors-anyag, amelyek a kultúrák, nyelvek és azonosságok bábelien vibráló keveredésében ágyaznak meg a nagy elbeszélésnek – mégpedig úgy, hogy már szinte el sem kell mondani. A plasztikus ábrázolás, a sorsok ide, ebbe a napverte közel-keleti különös megvilágításba kísérése magáért (el)beszél.

A halálukra váró ápoltak – lengyelek, zsidók, olaszok –, zsidó orvosok figuráin és sorsán keresztül érzékítődik meg a hanyatló trendjébe átforduló Európa. A földrészhez kapcsolódó civilizáció, amely kihordta a második világháború maszkjában alakoskodó második Apokalipszist – s ezzel ön maga felett mondta ki az ítéletet, hogy átadja a helyét az örökségével még sokáig megáldott és -vert új politikai és kulturális ütköző-térnek, ahol majd az elkövetkezendő korszak nagy elbeszélései zajlanak. Ez utóbbi folyamatokat a triptichon két szélső darabja jeleníti meg erősebb hangsúlyokkal.

Az *Avraham Bogatir hét napjában* az új zsidó honfoglalás európai meghatározottsága és konfliktusmezői tárulnak fel az „orosz” származású mosávnyik (gazda) alakján és gyors vonásokkal felvázolt családregegyénén keresztül. Ezzel konfrontálódik a zsidó földműves életét fölforgató fiatal terrorista fiú drámája, amely előrevetíti a zsidó állam fogantatása

bonyolult összetevőit s benne a honfoglaláshoz vezető különböző utakat és viszonyokat. A mai izraeli ebben a regényben a jelenlegi etnikai, kulturális – ki és miért érkezett ide előbb? – másságoktól ártétegetett színes – vagy azoktól elviselhetetlen – önmagára, eredetére és eredőire ismerhet gyógyító hatással. Hasonló szálakból szötte a – kissé fáradtabb – *A történet vége* című cikluszáró regényt, amelynek – önletrajzi elemektől áthatott – befejezésében fölsejlik az elbeszélés (a sors vagy „sorstalanság”) visszatendálása Európa, s benne Magyarország irányába. Vissza a múltba, amelynek érvényvesztésével – nemcsak a „zsidók ellen viselt háború” okán, de abban kicsúcsosodva – éppen a kontinenssel arébb megtalált új azonosság vagy annak ígérete szembesült. A befejező műből hiányzik – ezért érzem kevésbé sikerültnek – a visszatérés sorszerűségének motiváltsága vagy drámája. Ez talán lehetetlen elvárás. Kertész Imrének ugyanez azért sikerült, mert a *Sorstalanság* hőse az Apokalipszis metafizikus központjából – Auschwitzból – tért vissza a maga választotta börtönbe, hogy egy olyan, szintén metafizikus sorsot – azonosságot – teremtsen meg ebből a paradigmából, amely ezt az auschwitz tapasztalatot szervítette magába – a „botrányt”, amelynek nincs talaja, csak fekete fojtogató füstje. Palesztinának azonban van valóságos talaja – Avraham Bogatir földhöz való viszonya érzékíti meg ezt szintén metafizikus erővel. A közvetlen megszületése előtt álló Izrael ígérete pedig, minden kialakuláskori zavarodottsága ellenére, alternatívát kínált a zsidó történelem folytatására – ellentétben a kertészi folytatásnélküliséggel. (Lásd a *Kaddis a meg nem született gyermekért* vagy a *Felzámolás* üzeneteit, illetve amit a belőle kinyert különleges, nehezen megközelíthető azonosság, zsidó azonosság kínált.¹⁾

Mindkettőjüknél oly azonos volt a regények kihordásának közege s bennük a visszatérés motívuma. Visszatérés Magyarországra, a holokauszt földjére. A világtörténelemből a partikuláris magyar történelemből. Ugyanis a maga absztraktságából csak a legritkábban egyedi tapasztalatok szerzésére alkalmas különösséget felvillantó világtörténelmi pillanatot nem lehet megrögzíteni a világtörténelem sodrában. Auschwitzban nem lehet ottmaradni, csak ott elégni. Az Izrael megteremtéséért folytatott küzdelemben ugyan folyamatosan részt lehet venni, de olyan intenzitással, amely fölégeti a tapasztalat feldolgozásába, művészetté szublimálásába fektethető energiákat és az ehhez szükséges más lehetőségeket.

Ez lehet az oka – amennyire ismerem ezt a területet –, hogy Kardos G. Györgyéhez fogható vállal-

kozás, mélységben és színvonalban, nem rögzítette meg ezt a nemcsak az új államhoz, hanem az új azonosságához vezető – a zsidóból izraelivé váló – korszakot. Ezt az összefüggést ismerte fel Amos Kenan neves izraeli író is, amikor lefestette ezt a Kardos G. György-jelenséget: Ha van Erec Jiszraélnek feledhetetlen illata, az itt, Budapesten került egy könyvbe, térben és időben ekkora távolságban. Milyen ez az illat? Mit tesz a jázmin illata?

Csernihovszki egyik írásában lovas futárt menesztettek a száműzöttért, elküldik neki a jázmin virágát, s a virág azt mondja: siess haza. Ennek az illatnak nem lehet ellenállni, a száműzött megsarkantyúzza a lovát, és hazavágtat.

Velem és Kardos Györggyel éppen fordítva esett meg a dolog. Nem én hoztam el Kardosnak a virágot, ő vitte magával annak idején Budapestre, és Budapesten szagoltatta meg velem, amikor már amúgy is haza készültem. Minálunk már nem lenné ezt a virágot sehol.

Nálunk már senki sem ismeri ezt az illatot.

Csak ott, Budapesten, a Duna partján lehelhettem be ismét a régi, elfeledett illatot, Erec Jiszraél illatát.

Elég különös, de ugyanakkor igen logikus is.²

Tehát „a történet vége” a történet rögzítésének és megformálásának elemi feltétele is egyben. S ez pedig nem volt máshol lehetséges, mint a kiszántás földjén – az oda visszaboronálhatatlanság „kegyelmi állapotában”. A magyar nyelv bennük való meggyökerezettsége erősebbnek bizonyult az államnál – társadalmánál, civilizációjánál, amely kilökte őket a világtörténelem űr-hideg és fenséges közegebe – földrajzi, közigazgatási és történelmi értelemben egyaránt. Kardos G. György egyetlen novellája, az emblemikus *Szeretni kell Théophile Gautier-t* fölidézte és dokumentálta az elszakadás mozzanatát. Az egyes szám első személyben mesélő hős Borból – Bulgárián át nem Budapest, hanem Palesztina irányába választja a sorsát. A motívumsorba emelt l'art pour l'art eszméjét nevesítő francia költő az európai kultúrát testesíti meg, amelyből a hős önmagát tépi ki – fájdalmas kegyetlenséggel, daccal és álcinikus ironiával a szófiai pályaudvaron.

„Valljuk be őszintén, Sziszi, mi azért sokat idegesítettük egymást. Nekem például a hátamon futott végig a hideg, ahányszor szavalni kezdte, s ráadásul ezt az álomba ringató Théophile Gautier-t...” Ez hatott, Sziszi feláll, hóna alá csapja a könyveket, felveti a fejét. Szája széle remeg, amikor elindul. Nagyon megsértettem – veti az őt tartóztatni kívánó szerelmének az elbeszélés hőse. Egy üde bájjal megformált lányfigurának. Az indulásra kész, fűjtató mozdony nemcsak az európai kultúrától, de a

szerelem képében és metaforájában a legzsigeribben az önkiszakítást jelenítette meg szülőkontinenséből.

Ez mindenki számára adott, kézenfekvő és ropant fájdalmakkal járó döntés. (A táborokból, a munkaszolgálatból visszatért és a budapesti gettóban megmaradtak száma 200 000 fő. A túlélők fele, több lépcsőben, elhagyta az országot – megtevéremtve vele a magyarként azonosított zsidók külön – magyar-zsidó – diaszpóráját.) Ez a döntés csak azon kiválasztottak számára nem lehetett adott, akik a holokauszt/Apokalipszis tapasztalatát a nyelv művészete³ által kívánták feldolgozni. Kertész Imre több esszéjében⁴ vall erről a dilemmáról: „Minden idegszálam elvágódott innen; egy korábbi döntésem azonban, amely másként határozott az életem felől, fogva tartott. Nem sokkal azelőtt ugyanis – úgy két-három éve tán – különös dolog történt velem: kétfajta rémuralom, kétféle totalitarizmus élettapasztalataival eltelve, piros tintájú reklám golyóstollamból, akárcsak egy, a vénámba lőkött kanül lenne, patakszani kezdett a papirosra a pirosba mártott szöveg. Írni kezdtem, és éreztem, hogy ezt a tevékenységet nem is akarom abbahagyni. Márpedig ha elmegyek innen, ahol az emberek az én nyelvemen beszélnek, jól tudtam, soha többé nem fogok írni. Késő volt.”⁵

Kardos G. György ezt nem fogalmazta meg ilyen világosan, de vérbeli író lévén nála is ez lehetett a visszatérés legfőbb oka, miután „már héberül álmodott”.

A visszatérés nemcsak a nyelv, de a magyar irodalom hagyományába és közegébe történő visszakapcsolódást is jelentette. Abba a magyar-zsidó irodalmi hagyományba – amelyben az úgynevezett „könnyű” (kabaré, operett, napi újságírás, riport) és magas műfajok (novella, dráma, regény) keveredtek egymással, és teremtettek meg egy sajátos – könnyed(nek tűnő), egyszerre kívülállóan humoros és tragikus – zsidó stílust. (Mind Kertész, mind Kardos G. megfordultak a napi újságírás és a könnyű műfaj világában. Kardos G. egészen a haláláig.) Az Ágai Adolf elindította, Nagy Endre, Somlyó Zoltán, Molnár Ferenc és sokan mások kihordta hang és attitűd nem egy képviselője még a holokauszt után is élt – noha szinte totálisan marginalizálva a szocialista rendszerben. (Heltai Jenő, vagy nem marginalizálva Gábor Andor, s mindenekelőtt, aki ezt az attitűdöt írásban és életmódban a leginkább megtestesítette, Szép Ernő, akivel Kertész Imre *Az angol lobogója* mágikus-szimbolikusan kezét is fogott.) A szintén Kertész Imre által többször is körülírt probléma – az egyik totális diktatúrából a másikba csöppenés hibernált és mar-

ginális világa – kedvezett a holokauszt élménye zavartalan kihordásának és művé formálásának.

A kétféle totális diktatúra többszántatú törésvonalán kialakult egy senkiföldje, ami majdnem csak egy budapesti presszóra volt érvényes (nem kávéházra, ez a distinkció lényegi a jelenség megragadásában), ahol egy különös vegetáció sűrűsödhetett össze olyanokból, akik túléltek a holokausztot, és oly anakronisztikus módon a holokauszt előtti világot képviselték mint élők. Irodalomban és attitűdben mindazt, ami a magyar-zsidó irodalom virágkora, a kiszántás után azonban egyfajta zárványként. Ez a mágikus, többféle nyomás alatt álló hely üvegharang lett Kardos G. György és Kertész Imre írói kibontakozásának közege és egyeteme. A Luxor Kertész Imre *A kudarcában* – ebben a *Sors-talanság* elhomályosította, s ezért szerintem nem kellőképpen diszkurzált regényben nyerte el a maga irodalmi reprezentációját – couleur locale színfoltból a maga metafizikus magaslataira emelkedve. Kardos G. György épp barátja és pártfogoltja,⁶ Kertész Imre kapcsán emelte ki ennek a mágikus térnek a jelentőségét, egyúttal megjósolva ebből a totális marginális térből a visszazuhanást a világtörténelem (s vele a világirodalom) színterére, amelyből mindketten vétettek.

A Luxor kávéház ott dísztelenkedett a Körút sarkán, több mint egy évtizedig jellegtelen eszpresszóként húzódtott meg a Bizományi Áruház szomszédságában. Ám a hatvanas évek elejétől, amikor ismét művészek kezdtek látogatni, megkönnyebbülten fellélegzett, hiszen nagy múlt állott előtte, de úgy is mondhatnánk – amint egyre inkább megtelt az anyagbeszerzők által bohémeknek nevezett egyénnel –, hogy nagy jövő állott mögötte.

A töredezett márványasztalok még Hunyady Sándorra, Szomorú Dezsőre és Rejtő Jenőre emlékeztek, de egyszer csak, hosszas pangás után, kezdtek visszaszivárogni néhányan a régiak közül: Kassák Lajos, Bokros Birman, Dezső, Tamkó Sirtató Károly és a kávéházakat falukutatói szenvedéllyel látogató Zelk Zoltán. [...] Lassacska maradt a civil közönség, a kávéház belterjes tenyésztetté varázsolódott, újságírók, képzőművészek, költők és filozófusok vitatták meg a kor nagy kérdéseit, elsősorban azt, hogy van-e esélye Rizibizinek Rózsával szemben az üggetőn. [...]

De én most csak arról az egyetlen társaságról akarok szólni, melynek tagjai hétköznapi is bebetértek, ám vasárnap délelőttöként szinte szertartásosan összegyűltek valamennyien; a könnyűnek mondott – valójában a legnehezebb – műfaj lovagjai, nemesei, főhercegei. A teljesség igénye nélkül megint csak fel kell sorolnom néhány nevet: Sala-

mon Béla, Benedek Tibor, a Kellér fivérek, a múlt híres monoklis bonvivánja; Kertész Dezső, a némafilmek első nagy sztárja; a kilencvenedik évét taposó Tordai Ottó, valamint a fejszámoló Pataki Ferenc és a zsebében lapuló kártyacsomaggal Rodolfo. Törzsvendégnek számított még Vadnai László és Lajtai Lajos (a *Hétre ma várom a Nemzetinél* szerzője). Igaz, hogy Vadnai Los Angelesben élt, Lajtainak pedig Stockholmban volt borkereskedése, de az én legendára hajlamos emlékezetem szerint vasárnap valahogy mindig megjelentek a kötelező összejöveteleken. A fejedelmeknek – ahogy ez már lenni szokott – apródjai is voltak, úgy emlékszem, hárman húzódtunk meg az asztal végén. Elsőként magamat említem, akkoriban operettek átdolgozására szakosodtam, a létra jóval magasabb fokán helyezkedett el Kállai Pista, a pipás Kállai – aki akkor már József Attila-díjat kapott *Irány Caracas* című darbjáért –, és végül egy szeretetre méltó, halk szavú fiatalember, akit Kertész Imrének hívtak, s habkönnyű zenés vígjátékokkal látta el Fodor Imre angyalföldi színházát. Egy fiú szeret egy lányt, darabjainak általában ez volt a témája, ha netán két fiú szeretett egy lányt vagy egy lány szeretett két fiút, az már strindbergi mélységnek számított nála. Emlékszem egy darbjára, *Bekopog a szerelem* volt a címe, Horváth Jenő szerezte a zenéjét G. Dénes György – a Zsüti – verseire. Ebben a darabban hangzott el ez a szám: *Járom az utam, macskaköves utam...* Nem tudom, pontosan idézem-e, de a kor nagy slágere volt, Németh Lehel énekelte hajnaltól napestig. Az író ekkora siker után is ugyanolyan szerény maradt, mint azelőtt, biztosan voltak benne, hogy egyszer majd – persze sok év elteltével – a Vígyszínház kapui is megnyílnak előtte.

Az iskola, amelybe jártunk, ott a Luxor félhomályában, a legvérmesebb reményekre is feljogosított. Én például mindent ebben a társaságban sajátítottam el, a szavak értékét, a rejtett csattanókat, az emberi kapcsolatok szomorú és mégis mulatságos összefüggéseit. Ezért jó egy írónak a kávéház, s nemcsak Kellér Andor szempontja szerint, ő ugyanis úgy fogalmazta meg e hasznos időtöltés előnyét: az ember nincsen odahaza és még sincs levegőn. Nos, a Luxor, mint minden jó ebben az országban, lassacska elsorvadt, Kertész Imréről hosszú ideig alig hallottam valamit. Kósza hírek terjedtek róla, hogy nem ér rá darabot írni, mert éppen Nietzschével és Heideggerrel foglalkozik. Mindenki azt csinál, amit akar, gondoltam, bár nem nagyon értettem, hogy mennyivel lehet többet tanulni Heidegertől, mint Kellér Dezsőtől vagy Salamon Bélától. Azután egyszer Spiró György – vele is a Luxorban ismerkedtem meg – felhívta a figyelmemet, hogy

van egy regény, amelyet feltétlenül el kell olvasnom, *Sorstalanság* a címe, és Kertész Imre írta.

– Ez ugyanaz a Kertész, aki...? – kérdeztem, és Spiró rögtön rávágta, hogy ugyanaz. Akkor elolvastam a könyvet, s mire a végére értem, a gyönyörűségtől taknyom-nyálam összefolyt, s ha módom lett volna, azonnal felterjesztem Kossuth-díjra, sőt még Nobel-díjra is.⁷

Kardos G. György ugyan nem írta meg a Luxort – bizonyára azért, mert ott és hasonló helyeken életformáját megőrizte, de a trilógián kívüli egyetlen, a *Jutalomjáték* (1993) című regényében szintén azt a meghatározó mozzanatot ábrázolta, ahogy a gyökerét-talaját vesztett zsidó életmód a zárványlétből is kikopik – ahogy a Kertész idézte Szép Ernő-i – vant és voltot összehomogenizáló zseniális bonmot-t: „Szép Ernő voltam.”

Kertész, miután megcsinálta a művét, nem látta értelmét, hogy a kiszántás földjén maradjon – sőt: nem a műve, de a díja (Nobel) – ha akarta, ha nem – újra kiforgatta onnan.

„A szabad Budapesthez nem köt többé a sorsom, s éppen azért nem, mert a szabadság – mindkettőnk szabadsága – ezt a kötést feloldotta. Itt élek, de élhetnék máshol is: nem szükségszerű többé az ittlétem, és ez zavar, mint egy lezárt viszony, amely valahogy mégsem képes véget érni. Szellemi értelemben igazolatlan az ittlétem, mint ahogyan a diktatúra idején – paradox módon – igazolt volt” – írja két lappal arrébb, idézett esszéjében.

Kardos trilógiájának recepciója viszont egy más politikai térben indult útjára. Ezt a hatnapos háború határozta meg – ahol a zsidók (nem firtatva, hogyan kerültek oda, s miért vetik meg a lábukat oly elkeveredetten) Dávid módjára győzték le Góliátot (a Szovjetunió támogatta arab összefogást Izrael elpusztítására), ami ugyanannak a Góliátnak a nagyhatalmi érdekszférájába tartozva szimpátiát és érdeklődést váltott ki a közönség körében. A közönség körében – ami mindennek ellenére számított, s így lett ismert, s valahogy így őrződik az emléke is. (Halála után a Magvető kiadta mind a négy regényét önálló kötetben, magasabb igényű elemzés, netán monográfia viszont nem született munkásságról.) Azonban a hatalom kevésbé kedvelte a Góliát iránti ellenszenvből táplálkozó népszerűséget – nehezen születő regényeit igencsak befolyásolta a közel-keleti politika mindenkori alakulása. Regényei a kommunista rendszer hír- és világzárlatos korszakában felnőtt magyar nemzedékek számára végre elérhető emberi közelségbe hozta Izraelt és megalakulásának világtörténeti jelentőségű elbeszélését – mégpedig deheroizáló attitűdje révén pozitív azonosulást kiváltó erővel.

Kardos G. Györggyel kapcsolatban még ki kell emelni, hogy az *Élet és Irodalom* szerkesztőjeként, fiatal írók mentoraként ama elveszett irodalmi hagyomány „elveszett láncának”⁸ összekötője volt, aki a legnagyobb sikerrel próbálta átmenteni a magyar zsidó irodalmi hagyományt és attitűdöt (Spiró György, Bächer Iván – mint ezt maguk több írásban is kifejtették – tartoznak a legismertebb tanítványai közé⁹).

JEGYZETEK

¹ Lásd a *Mentés másként* című 2001 és 2003 közötti naplóból összeállított művét (Magvető, Bp., 2011), amelyben Kertész Imre a *Felzámolás* c. regényének, e különös azonosság megérzékkítésére szolgáló művének „regényét” és a hozzáfűzött elméleti kommentárjait is adja – és a *Kertésznapló 2* címen a *Mentés másként*ről szóló elemzésemet, *Múlt és Jövő*, 2011/4, 2–9.

² Kardos G. György: *Ámosz Kenan, az író és jelenség* c. írásában (*Múlt és Jövő*, 1989/1, 91–93.) az író maga fordítja le és idézi a *Jediot Ahronot* c. újságból a róla írt jegyzetet.

³ Művészete révén... – ezt külön ki kell hangsúlyozni. Ugyanis nem művészi, de dokumentumértékű vagy a lelki megszabadulást igénylő holokauszt-elbeszélések többségére épp az a jellemző, hogy nemcsak idegen közegben, hanem idegen nyelven születtek meg, igen nagy számban. Lásd e téma szakértőjének, Vasvári O. Louise-nek idevágó több tanulmányát is. Magyarul: *Lefordított traumák, lefordított életek. Holokauszt-túlélő magyar nők az emigrációban*. In: *Múlt és Jövő*, 2009/1, 35–62. és *Annak átka, hogy valaki művelt, zsidó és nő*. In: *Múlt és Jövő*, 2012/1, 10–34.

⁴ Leginkább a *Haza, ottthon, ország* és a *Budapest – egy fölösleges vallomás* c. esszéiben – mindkettő megtalálható *A száműzött nyelv* c. esszégyűjteményben. Bp., Magvető, 2001.

⁵ *Budapest – egy fölösleges vallomás*. I. m., 120.

⁶ Az inkább fordítónak ismert író ő kezdte intenzíven közölni és foglalkoztatni az *Élet és Irodalomban*, magam is „klien-se”, *Kertésznapló* c. könyvemben (*Múlt és Jövő*, Budapest, 2003), megörökítettem e viszony epizódjait.

⁷ *Egy Kossuth-díj margójára*. In: Kardos G. György: *Csak úgy mesélek*. Bp., Göncöl, 2000, 99–102.

⁸ *Az elveszett lánc nemzedéke* címen írtam róla és az ugyanabban az időben elment Hanák Péterről és Kroó Györgyről nekrológot (*Múlt és Jövő*, 1997/4,2).

⁹ „Benne drága mesteremet is elveszítettem, az ifjúság meghatározó, ő- és apakereső élményét. Mint ama »félrecsúszott nyakkendő«, benne van ő ennek a lapnak minden kijavított mondatában, szerkesztési ötletében, s benne is marad. Akár egy nemzedék íróiban, lapcsinálóiban, akik mind az ő műhelyéből rajzottak ki” – írtam az előző lábjegyzetben említett közös nekrológban.